

Рецензия

На дисертационния труд на Биляна Карадакова

„Девическите манастири в българските земи XVIII - началото на XX век“

за получаане на образователната и научна степен „доктор“.

Дисертационният труд на Биляна Карадакова на тема „Девическите манастири българските земи XVIII - началото на XX век“ обхваща 443 страници и се състои от увод, три глави и заключение, списък на ползваната литература и източниците и приложения.

Преди всичко искам да подчертая, че темата за историята на девическите манастири е подходящо избрана. Макар в историческата наука и да има отделни изследвания на тази толкова значима институция, каквато са девическите манастири, тя не е била предмет на самостоятелно проучване. Темата дава от една страна големи възможности да се разкрият малко познати страни на историята на църквата, на градския живот, историята на жените, на образованието, а от друга страна - създава подходяща основа за бъдещи изследвания.

Уводът на дисертационния труд се състои от 41 страници. В него докторантката очертава общите граници на изследването, като започва с появата и утвърждаването на християнството още от римската епоха и ролята на манастирите в този процес, в контекста на който се откроява женското монашество. Тя посочва, че представата за монахините и за жените в патриархалното общество е едностранчиво отрицателна, което измества девическите манастири от общественото и научно внимание. Не са проучени формите на организация, процесът на институционализиране на женското монашество от битово-християнски къщи-килии до самостоятелни манастирски комплекси. Биляна Карадакова основателно изтъква, че до Новото време

монашеството е единствената възможност за индивидуална изява на жените, а девическите манастири устояват в критични исторически събития благодарение на качествата, усилията и волята на монахините.

Обект на изследването са православните девически манастири в българските земи в периода от началото на 18 век до Балканските войни (1912-1913 г.). Представена е не само историята на възникването и развитието им, но се анализира също структурата, типологията, манастирската документация, каноничните монашески правила, особеностите на вътрешноманастирския живот и дейност, биографични сведения за монахините, събития и личности, свързани с девическите манастири. Тук докторантката прави преглед на съществуващата историография и нейните постижения в изследванията на Христо Темелски, Олга Тодорова, Аксиния Джурова, Магда Христодулова и много други, като разкрива и недостига на цялостни проучвания и извороведски проучвания. Представени са и основните направления на изследванията в тази област. Основна цел на настоящата дисертация е да определи значението на девическите манастири в патриархалната традиция и в българското общество през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението, като се открие тяхната същност, развитие и принос в българската история.

Трите глави на дисертацията са разположени в хронологическа последователност: Първа глава - „*Женското монашество в българските земи през довъзрожденската епоха*“ изяснява каноничната същност и историческото развитие на женските обители и сведенията за монахини през Средновековието и промените, настъпили с османското завоевание. Втора глава „*Промени в организацията на женското монашество през Възраждането. Историческо развитие, дейност и значение на българските девически манастири*“, обхваща следващия исторически период и представлява същинската част на изследването, в която се разкрива нарастващата роля на девическите манастири в обществото. Третата глава *Проблеми на девическите манастири в периода от Освобождението на България (1878 г.) до Балканските войни (1912-1913 г.)* е посветена на промените под влияние на новите политически субекти - Българската православна църква и българската държава и в най-голяма степен е базирана на собствените документи на девическите манастири.

Работата се опира на значителен изворов материал, който е критично анализиран от авторката. Проблематизирана е оскъдната собствена изворова база, както и

унищожаването и разпиляването на документите. Това е една от важните особености изобщо на женските архиви, довела през първата половина на двадесети век до инициативата за създаване на обособени женски архиви. Затова подчертаваме ценността на оригиналните манастирски документации като най-ранни свидетелства на женската книжовност. Наред с това авторката цитира значителен брой документални сборници, от които е черпила преки и косвени сведения за манастирите, както и сведения в писма на видни възрожденци - Найден Геров, Константин Фотинов и много други, описания на учени и пътешественици като Феликс Каниц и Виктор Григорович и др., спомени на съвременници, краеведчески изследвания, приписки и много други, като не са пренебрегнати и немногобройните визуални извори. С оглед на темата, авторката сполучливо изяснява понятията „метох“, „манастир“ и „обител“, „килия“ и разнообразните форми на монашество, както и духовната йерархия в манастира.

Първа глава обхваща 70 страници. В първата ѝ част „*Женското монашество – историческа основа, значение и тълкуване*“, Биляна Карадакова подробно разкрива каноничната страна на монашеството, неговите религиозни основи, манастирския живот йерархията на типовете манастири и възможността за домашно замонашване в частни домове, както и наличието на така наречените семейни ктитории - двойни манастири, впоследствие силно ограничени от църковната и светска власт. В тази въстъпителна част е представено и устройството на манастира и отделните манастирски длъжности, и дейности в цикъла на манастирското всекидневие, както и обетите за целомъдрие, нестяжение и послушание. Посочени са както многобройните общи моменти в устройството, йерархиите и длъжностите, всекидневната организация на религиозния живот и бита на мъжките и девическите манастири, така и съществените различия, които поставят жените извън основната църковна йерархия, което ги лишава от възможност за духовна кариера, въпреки значителното участие на жените в разпространението на християнството, като често пъти, както агиографската литература свидетелства, жените се противопоставят на семействата си. Авторката прави извода, че „Женското монашество възниква исторически едновременно с мъжкото и следва същите общи правила за монашески живот, установени от св. Антоний, св. Пахомий и св. Василий Велики“. След покръстването в този контекст, в България се оформя и традицията да се замонашват жени от владетелския елит на България. Авторката разглежда изворите за български монахини и обители през

Средновековието, както и различните хипотези за съществуването, обхвата и числеността на девически манастири.

Вторият параграф на първа глава проследява последиците за църковната организация от османското завоевание и условията за съществуване на женско монашество при включването на българските земи в три църковни диоцепа: Цариградската патриаршия, Охридската архиепископия и Ипекската сръбска патриаршия. Мисля, че твърде пространното представяне на процесите в живота на църквата в този период би могло да бъде по-кратко, но да се опира на повече факти. От обосноваване се нуждае изводът на авторката за директната връзка между процесите на национално Възраждане и развитието на девическите манастири, или най-малкото трябва да се посочи по-точно във връзка с кои възрожденски процеси стои подемот на женския монашески живот.

Третият параграф се отнася до изворите за монахини във времето 15 - 17 век. От откъслечните споменавания на монахини и дарителки в приписки, многобройни манастирски поменици и други свидетелства, авторката е съумяла да покаже, че присъствието на жените в религиозния живот се развива и в този период, включително и женската монашеска традиция.

Втора глава : *„Промени в организацията на женското монашество през Възраждането. Историческо развитие, дейност и значение на българските девически манастири“* обхваща 182 страници. Тя заема централно място в дисертационния труд и е посветена на времето до Освобождението. Тази глава в най-голяма степен има приносен характер, както и авторката посочва във въведението към нея.

Втора глава е най-добре изградена и като структура. Тя съдържа седем параграфа, като от своя страна трети параграф съдържа 8 подпараграфа, отнасящи се до развитието на отделни девически манастири.

Още от самото начало авторката прави уговорката, че девическите манастири не са водещ фактор в книжовно-просветното, църковно-националното и освободителното движение на българския народ през Възраждането, но все пак постигат завършеност в своето институционално развитие като от маргинално обитаване на къщи-килии и метоси, от началото на XVIII в. монахините се организират в самостоятелни от мъжките манастири общества със собствен вътрешен ред, дейност и ново обществено

значение, формират собствена елитарна женска среда (може би по-точно собствен елит), каквато не е имало от времето на Българското средновековие. В този смисъл и женско монашество изживява своето възраждане, следвайки историческите потребности на българската нация. Като важна особеност по отношение на мъжките манастири Карадакова изтъква създаването на женските обители като нови институции, които за разлика от мъжките не стъпват на древна основа, а са плод на възрожденските градски условия. Тук тя разглежда и четири основни модела на възникване на девически манастири.

В първия параграф *„Исторически промени в българското общество и предпоставки за възникването на девически манастири. Архитектурна история и строително-композиционни характеристики“* са разгледани общите исторически рамки за развитието на девическите манастири, както и процесът на преобразуване на първоначалните къщи - килии в манастирски комплекси от идиоритмичен план с църковен храм в процеса на създаване на организирано и институционализирано женско монашество. Авторката привежда интересни изворови данни за монахини, както и примери на семейно замонашване. Централно място има трети параграф, където са разгледани поотделно основните девически манастири - в Подбалкана, Самоков, Габрово, Арбанаси и други, и са проследени разнообразните форми на тяхното възникване „от килията до манастира“. Авторката извънредно съвестно е издирила и систематизирала множество сведения от краеведски проучвания, спомени, периодичен печат и архивни документи, за да реконструира историческото развитие на тези обители и тяхната дейност, устройство, таксидиотски практики, стопанска дейност, финансиране и функциониране и място в градския живот. В тази основна част на работата Биляна Карадакова в най-голяма степен постига монолитен разказ, който разкрива богатството на манастирския живот в отделните девически манастири. Авторката отделя значително място да представи личностите и на множество изтъкнати монахини с техния семеен произход и биографичен път. Така те изпъкват като индивидуалности със собствен принос за утвърждаването на манастирите.

Четвърти параграф обединява книжовно-просветната и социално - благотворителна дейност на манастирите. Важността на темата според мен предполага да бъдат посветени отделни параграфи на някои от тези първи български учителки, въпреки, че за много от тях става дума в предишните части, посветени на отделните

монастири, а биографиите на отделни видни учителки като Анастасия Димитрова, Евгения Бояджиева, Евпраксия Райнова и много други, са дадени в бележка под линия. Тези ценни сведения за личностите биха могли да бъдат част от общия текст, а не от бележките. Едно по-цялостно представяне на Анастасия Димитрова например би показало, че като цяло тя остава свързана с манастира и в последните си години тя отново се посвещава на манастирски живот. В края на тази глава е очертана социално-благотворителната роля на манастирите. Показано е как, макар че самите манастири не са благотворителни институции, при липсата на специализирани социални заведения, те играят за населението ролята на главно убежище в случаи на бедствия, както и при осиротяване и други тежки събития в живота на семействата.

Изключително интересен е параграф 6 за образа на българската монахиня и девическите манастири в литературата от Възраждането. Авторката правилно поставя въпроса в контекста на широко дискутирания във възрожденския печат „женски въпрос“ - въпросът за мястото на жените в обществото и на характера на образованието на жените. Тук Биляна Карадакова анализира редица статии и други материали от възрожденски издания и вестници. На фона на общата критика към фанариотството, девическите манастири, разположени в градска среда, са също атакувани. Доходите от храмовете, отсъствията и пътуванията в чужбина, даренията вълнуват общественото мнение и предизвикват критични коментари. Биляна е направила ценни наблюдения върху тази главно мъжка литература - произведения на Илия Блъсков, фейлетони на Ботев, Каравелов, романа на Вазов „Под игото“ и много други, които представят женското монашество, „калугерките“ предимно в критичен дух, но като важен елемент на обществения живот. Последният параграф на втора глава проследява мястото на девическите манастири в условията на изграждане на Българската екзархия в краткия период на нейното развитие до Руско-турската война 1877 - 1878 г.

Трета глава - Историческо развитие на девическите манастири в периода от Освобождението на България (1878) до Балканските войни (1912-1913) обхваща 112 страници. Авторката проследява промените в условията след Освобождението и възстановяването на отделните девическите манастири след Руско-турската война 1877 - 1878 г. На базата на значителен изворов материал от архивите на самите манастири се проследява материалното им въздигане, развитието на стопанската дейност,

дарителството, контактите им с външния свят. Характерът на изворите до голяма степен е определил и възможността да бъде реконструиран характера на стопанската им дейност и финансово състояние, както и важни страни на манастирското всекидневие. Може би тук в трета глава, също би било уместно разграничаването на отделните манастири, както във втора глава, което би направило по-проследимо тяхното възстановяване и развитие, както и появата на девически манастири, които се утвърждават след Освобождението. Съществена препоръка е да се обърне по-голямо внимание на личностите на монахините и техните приноси, поне както това е направено във втора глава.

В заключението на дисертационния труд докторантката обобщава значението на девическите манастири, тяхната разнообразна дейност в разглеждания период и очертава тенденцията на стабилизирането на женското монашество на фона кризата в църковните институции в последните години. В заключението са очертани и основните приноси на дисертационния труд. Като приложение е даден списък на действащите девически манастири в нашата страна в отделните епархии.

Към работата могат да се отправят някои препоръки, свързани с разполагането на изследването в по-широк контекст на религиозния живот и монашеските практики в православния свят. Плодотворно би се отразило и да се обърне повече внимание на гледната точка на историята на жените. Това са обаче препоръки за бъдеща работа. Като цяло Биляна Карадакова е постигнала основните цели на изследването. Тя показва познаване на периода, на литературата по широк кръг въпроси, свързани с темата, както и умение да борави с разнообразни исторически извори. Работата е написана на ясен и четивен език. Авторефератът отразява добре основните положения на дисертационния труд.

Ето защо съм убедена, че дисертацията на Биляна Карадакова „Девическите манастири в българските земи XVIII - началото на XX век“ притежава необходимите достойнства за получаването на образователната и научна степен „доктор“.

Благоевград, 23. Май 2015 г.

доц. Кристина Попова